

Máná namma	Persovdnadovddaldat
Skovi deavdi namma ja virgestáhtus	
Deavdinbeaivi ja doaibmabáiki	

Vállejehekke guđege gažaldaga buhta molssaeavttu, mii buoremusat govve máná dálá dili.

Juohke gažaldaga buhta válđojuvvo vuhtii okta, duodaleamos molssaeaktu. Rávvagat siiddus 2–4.

<p>1. Ovdáneapmi ahkedási hárrái</p> <p>li ádjáneapmi iige dan riska..... 0</p> <p>Smávva ádjáneapmi dahje ádjáneami riska 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš ádjáneapmi 2</p> <p>2. Doaibmanávccat ruovttubirrasis (beaivválaš doaimmaid ollašuvvan, dávdamearkkaid váikkuhus)</p> <p>Eai váttisvuodat..... 0</p> <p>Vähäisiä ongelmia..... 1</p> <p>Kohtalaisia tai vakavia ongelmia..... 2</p> <p>3. Doaibmanávccat beaivedivššus/skuvllas ja oahppan</p> <p>Eai váttisvuodat..... 0</p> <p>Smávva váttisvuodat..... 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš váttisvuodat..... 2</p> <p>4. Doaibmanávccat ustibiiguin ja eará sosiála gaskavuodain (beaivedikšu, skuvla, astoáigi, buđaldusat)</p> <p>Eai váttisvuodat..... 0</p> <p>Smávva váttisvuodat..... 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš váttisvuodat 2</p> <p>5. Vánhemiid návccat muddet máná dovdduid ja láhttema (beaivválaš doaimmaid ollašuvvan, dávdamearkkaid váikkuhus)</p> <p>Eai váttisvuodat..... 0</p> <p>Smávva váttisvuodat..... 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš váttisvuodat 2</p> <p>6. Siskkáldas dávdamearkkat (omd. iluhisvuhta, šlundivuhta, beroštumiid vátnivuhta, geassáseapmi, átestus)</p> <p>Eai dávdamearkkat 0</p> <p>Smávva dávdamearkkat..... 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš dávdamearkkat..... 2</p> <p>7. Olggaldas dávdamearkkat (omd. vuostálastin, aggressiivavuhta, leabuhisvuhta, muosehis láhtten)</p> <p>Eai dávdamearkkat 0</p> <p>Smávva dávdamearkkat 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš dávdamearkkat 2</p>	<p>8. Duodalaš mielladearvvasvuoda hehttehusa eahpádus, iežas vahágahttima dahje earáid vahágahttima riska</p> <p>li eahpádus, ii riska..... 0</p> <p>Smávva eahpádus dahje riska..... 4</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš eahpádus dahje riska 8</p> <p>9. Bearraša doaibmanávccat dahje bearašdahkkít mat váikkuhit mánnái</p> <p>Eai váttisvuodat / ii diehtu..... 0</p> <p>Smávva váttisvuodat..... 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš váttisvuodat..... 2</p> <p>10. Gávdnojitgo máná bearrašis dahje lagaš sogas mielladearvvasvuodaváttut?</p> <p>Eai / ii diehtu..... 0</p> <p>Juo, oarbiniin dahje lagaš sogas..... 1</p> <p>Juo, vánhemis..... 2</p> <p>11. Gárrenávdnasiid geavaheapmi</p> <p>Eai váttisvuodat / ii diehtu..... 0</p> <p>Riska dahje váttisvuodat geavaheamis..... 2</p> <p>Mánná geavaha..... 2</p> <p>12. Veahkaváldi bearrašis</p> <p>li / ii diehtu..... 0</p> <p>Oarbiniid gaskkas..... 1</p> <p>Juo, vánhen guoktá gaskkas dahje mánnái čuohcci 2</p> <p>13. Árat gávnnavuvon máná sierradoarjaga dárbu (ovdáneapmái guoski, psykososiála)</p> <p>li dárbu / ii diehtu..... 0</p> <p>Láivi dahje meaddelmanni..... 1</p> <p>Govttolaš dahje garra, guhkesáigásaš dahje bissovaš 2</p> <p>14. Guoddágo vánhen fuolla mánás dovdduin, láhttemis, vuodjunnávccain dahje das mo mánná gulahallá earáiguin?</p> <p>li fuolla..... 0</p> <p>Smávva fuolla 1</p> <p>Govttolaš dahje duodalaš fuolla..... 4</p>
---	--

RÁVVAGAT

Buot daid gažaldagaid, mat čájehit fuola máná dahje bearraša dilis, galgá váldit vuhtii. Maiddái ovttaskas fuola birra háleštuvvo vánhen guoktáin, fuola váikkuhus máná psykososiála dearvvasvuhtii ja ovdáneapmái sihke vejolaš doarjaga dárbu árvvoštallojuvvojit.

Ollislaš čuoggát 4–7 čujuhit máná dahje bearraša doarjaga, lassečielggademiid dahje divššu dárbut vuodđodearvvasvuodafuolahusas ja vuodđobálvalusain (beaivedikšu, ovdaskuvla, bearašbargu). Ovttasbargofierpmádaga čohkken máná doarjaga ja divššu plánema ja dan ollašuttima várás lea dehálaš.

Ollislaš čuoggát 8 dahje eanet čujuha dasa, ahte lea dárbu smiehttat mánáidpsykiátralaš konsultašuvvna, gildii buktojuvvon mánáidpsykiátralaš bálvalusaid dahje máná sáddema spesiáladearvvasvuodadivššu mánáidpsykiátralaš árvvoštallamii. Jus ollislaš čuoggát čoggojit eanáš gažaldagain, mat govvejit bearraša doaibmanávccaid ja noađuheaddji áššiid (gažaldagat 9-12), galgá ovddeмуžžan smiehttat ávžžuhit bearraša sierrabálvalusaid oktavuhtii (ollesolbmuid mielladearvvasvuoda- ja gárrenávnasbálvalusat, mánáidsuodjalus dahje eará sosiáladoaimmahat).

Mánnagain árvvoštallanskovi gažaldagain árvvoštallojuvvo govviduvvon dávdagova dahje váttu dássi. *Smávva dávdamearkkaid/váttisvuodaid* lea dábálaččat álki dovdat, muhto dat eai hehte máná dahje bearraša doaibmanávccaid. Govttolaš ja duođalaš dávdamearkkat/váttisvuodaid hehtejit máná dahje bearraša doaibmanávccaid, dagahit gillámuša ja gáibidit dárkilut árvvoštallama ja doarjaga dahje divššu ordnema. Máná doaibmanákca veardiduvvo ahkedássái heivvolaš dábálaš ceavzimii ja dáidduide iešguđetlágan diliin.

1. Ovdáneapmi ahkedási hárrái

Almmolaš árvalus máná ovdáneami dilis. Dás váldojuvvojit vuhtii sogabearri ja eamiváttut sihke eará sivat, mat leat dagahan ovdáneami ádjánemiid dahje spiehkkasemiid, máná neurologalaš ja gielalaš ovdáneapmi, kognitiiva dássi ja psykososiála ovdáneapmi.

2. Doaibmanávccat ruovttus (beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhta, dávdamearkkaid váikkuhus)

Beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhtii gullet ahkedássái heivvolaš dáiddut atnit alddis fuola, dego boradeapmi, persovnnalaš hygiená fuolaheapmi, hisvssegis fitnan, gárvodeapmi ja oadđin. Máná návccat muddet iežas láhttema ja dovdduid boahotá ovdan ruovttubirrasis eandalit dalle go mánná duššastuvvá ja behtto, sihke das mo son váldá vuostá vánhema stivrema ja rávvema. Dás váldojuvvojit vuhtii maiddái ahkedássái heivvolaš barggaid fuolaheapmi, dego ruoktobarggut ja skuvlabarggut.

3. Doaibmanávccat beaivedivššus/skuvllas ja oahppan

Dás árvvoštallojit máná oahppama eavttut ja dahkkit, mat váikkuhit dasa, dego oahppannávccat, oahppanmotivašuvdna, dárkon ja dáiddut doaibmat joavkkus. Vuhtii váldojuvvojit maiddái máná návccat doaibmat oktasaš rávvagiid ja vuordámušaid mielde sihke sirdašuvvandilálašvuodaid njuovžilvuhta.

4. Doaibmanávccat ustibiiguin ja eará sosiála gaskavuodain (beaivedikšu, skuvla, astoáigi)

Máná sosiála dáiddut ahkeguimmiid hárrái árvvoštallojit beaivedivššus, skuvllas, astoáiggis ja astoáiggedoaimmain. Dás váldojuvvo vuhtii dat, leago mánná beroštuvvan vuorováikkuhusas, máhttago son dahkat sosiála álgagiid ja leatgo sus návccat doalahit gaskavuodaid ustibiiguin sihke gávdnojitgo sus dáiddut čoavdit sierramielalašvuodaid.

5. Vánhemiid návccat muddet máná dovdduid ja láhttema (beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhta, dávdamearkkaid váikkuhusat)

Vánhemis jerrojuvvo mo árgabeavvi hástaleaddji dáhpáhusat ollašuvvet mánáin. Ságastallojuvvo dovdduid birra hálešteamis mánáin; ovttas illudeamis, jedđemis, ráfáiduhttimis ja máná negatiiva dovdduid gierdamis. Ságastallat, makkár bajásgeassinvuogiiguin vánhen guovttos bagadalliba ja ráddjeba máná láhttema ovdamearkan go mánná behtto dahje go mánná vuostálastá vánhema rávvagiid. Vánhemiin ságastaladettiin árvvoštallo su dáidu áddet mánás ságaid ja dárbbuid sihke vástidit daidda ahkedássái heivvolaš vugiin. Árvvoštallo, vásihago vánhen gaskavuoda mánáinis positiivan ja vásihago

vánhen ahte son birge doarvá bures dovdduid ja láhttema muddemis máná ahkedássái heivvolaš dárbbuid mielde. Vuhtii galgá váldit maiddá máná sierradoarjaga dárbbu váikkuhusa.

Stuorat mánáid buhta vánhemiid návccat muddet mánáska dovdduid ja láhttema oidno maiddá máná iežas nákan muddet iežas dovdduid čájeheami ja láhttema iešguđetge diliide ja sosiálalaččat heivvolaš vugiiguin.

6. Siskkáldas dávdamearkkat (omd. iluhisvuolta, šlundivuolta, beroštumiid vátnivuolta, geassáseapmi, átestus)

Dávdamearkkat leat čilgejuvvo árvvoštallanskovis.

7. Olgguldas dávdamearkkat (omd. vuostálastin, aggressiivavuolta, leabuhisvuolta, muosehis láhtten)

Dávdamearkkat leat čilgejuvvo árvvoštallanskovis.

8. Duođalaš mielladearvvasvuoda hehttehusa eahpádus dahje iešvahágahttima dahje earáid vahágahttima riska

Duođalaš mielladearvvasvuoda hehttehusain oaivvilduvvo máná iešvahágahttin, psykohtalašvuolta dahje dan eahpádus, duođalaš impulsakontrolla hehttehusat, duođalaš borranváddu dahje gárrenávnnsválttut.

Iešvahágahttimii gullet máná sáгат iežas vahágahttimis, plánat dahje njuolga geahččaleamit vahágahttit iežas dahje iežas vahágahtti dagut. Jus mánná lea bártái, sutnje dáhpáhuvvet jeavddalaččat dáhpedorpmi iige son nagot suodjalit iežas ahkedássái heivvolaš vuogi mielde, gehččojuvvojit dát iežas vahágahtti láhttemin.

Riska vahágahttit earáid lea badjánan, jus mánná uhkida vahágahttit earáid dahje iežas láhttemiin bidjá nuppiid vára vullosažžan. Duođalaš láhtten dávdamearkkat leat ovdamearkan fallehallan, dolaid cahkkeheapmi ja ealliid biinnideapmi. Duođalašvuoda áican lea hedjonan, jus mánná ii nagot earuhit ahkedássái heivvolaččat ráji duohtamáilmmi ja govahallon máilmmi gaskkas, dahje jus sus leat ártet jurdagat dahje eahpedábalaš garra balut.

Govtolaš dahje duođalaš váttisvuodát dáid áššiin gáibidit johtilis dárkilut dutkama ja divššu. Dát dávdamearkkat sáhttet gáibidit sihke psykiátralaš ja dávjá maiddá mánáid suodjalusa árvvoštallama ja divššu.

9. Bearraša doaimmanávccat dahje bearrašdahkan mat váikkuhit mánnái

Dán oasis árvvoštallojuvvojit iešguđetlágan noađuheaddjit mat váikkuhit bearraša doaimmanávccaide dahje mánnái: bargguhisvuolta, eará váttisvuodát mat laktásit bargui, ekonomalaš váttisvuodát, somáhtalaš buohcuvuolta bearrašis, vánhemiid sierramielalašvuodát bajásgeassimis, váttisvuodát párragaskavuodain, vánhen guoktá earráneapmi, gižžu fuolaheaddjis, návccahuvvan, bearraškriisat. Vuhtii váldojuvvojit maiddá árat dahje áigequovdilis traumáhtalaš kriissaid váikkuhusat. Bearraša mielladearvvasvuoda- ja gárrenávnnsválttisvuodát árvvoštallojuvvojit gažaldagaid 10 ja 11 buohta.

10. Gávdnojitgo máná bearrašis dahje lagaš sogas mielladearvvasvuoda hehttehusat?

Vuhtii váldojuvvojit dálá ja árat mielladearvvasvuodaválttut.

11. Gárrenávdnasiid geavaheapmi

Gárrenávdnasiin oaivvilduvvo alkohola, iešguđetlágan narkotihkat ja dálkasat, mat geavahuvvojit gárrendárkkuhusas. Mánáid buhta gárrenávnnsgeavaheapmin gehččojuvvo maiddá borgguheapmi. Erenomážit borgguheami álggaheapmi árrat uhkida máná dearvvas ovdáneami.

Vuhtii váldojuvvojit dálá riskageavaheapmi dahje gárrenávnnsválttisvuodát. Guktuid vánhemiid gárrenávdnasiid geavahus árvvoštallojuvvo: mat gárrenávdnasat geavahuvvojit, man olu ja man dávjá. AUDIT-jearahallama geavaheapmi ávžžuhuvvo. Vánhemiin árvvoštallojuvvo ovtas ráđiid, mo vánhemiid gárrenávdnasiid geavahus váikkuha mánnái. Jus lea dárbu, vánhemii fállujuvvo doarjja ja rávvejuvvo gárrenávnnsbálvalusaid oktavuhtii.

12. Veahkaváldi bearrašis

Veahkaváldin bearrašis gullet veahkaváldi párragaskavuodas, mánáide čuoheci dahje oarbiniid gaskasaš veahkaváldi. Fysalaš veahkaváldi lea buotlágan bákčasa dagaheapmi nubbái, maiddá fysalaš stivrren dego vuovttain gaikun, suorpmain goalkaleapmi ja snihpasteapmi. Veahkaváldin bearraša siste

gullet fysalaš veahkaválddi lassin maiddái máná hilgun dahje healbadeapmi ja emotionála veahkaváldi dego fuotnun, givssideapmi, vuollánahttin dahje áitin.

13. Árat gávnnavuvvon máná sierradoarjaga dárbu (ovdáneapmái guoski, psykososiála)

Čielggaduvvo leago mánnái ovdal ávžžuhuvvon sierradoarjaga dahje leago mánná ožžon ovdáneapmái laktáseaddji, gielalaš dahje psykososiála divššu dahje veajuiduhttima: hállanterapiija, beaivedivššu dahje skuvlla doarjjadoaimmat, doaibmaterapiija, neuropsykologalaš veajuiduhttin, mielladearvvasvuodabálvalusaid dahje mánáidsuodjalusa doarjjadoaimmat.

Láivves doarjjadárbbun gehččojuvvo meaddelmanni dilli, mii čoavdašuvvá vuodđobálvalusaid vehkiin. Govttolaš ja duođalaš doarjjadárbbui gullet dilitt, main máná dávdamearkkat dahje riskadahkkit, mat váikkuhit su ovdáneapmái, leat gáibidan guhkitáigásaš doarjaga dahje divššu. Garra dárbbu doarjjagii sáhttet laktásit fáhkka dihtton dávdamearkkat mánás dahje bissovaš doarjjadárbbu psyhkalaš hehttehusa dihtii.

14. Guoddágo vánhen fuola mánás dovdduin, láhttemis, vuodjunnávccain dahje sosiála gaskavuodain earáiguin?

Vánhemis jerrojuvvo, guoddágo son fuola muhtin áššis, mii laktása su máná buresbirgejupmái dahje leago vánhen fuolas mánás vejolaččat juo gávnnavuvvon váttisvuodas

